

UDK 930.85 (497.6) "19"
Pregledni rad

ZAVNOBiH U KULTURI SJEĆANJA

Amra Čusto

Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo,
Bosna i Hercegovina

Ovaj članak analizira koliko i na koji način je događaj Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, u potpuno različitim političkim kontekstima, u vrijeme socijalizma i savremenog bosanskohercegovačkog društva, prisutan u kolektivnoj kulturi sjećanja. Posebna pažnja bila je usmjerena na službene proslave i obilježavanje godišnjica 25. novembra.

Ključne riječi: ZAVNOBiH, Bosna i Hercegovina, kultura sjećanja, Dan državnosti, proslave i obilježavnje godišnjica, 25. novembar.

Poslije 1945. godine izgradnja novog jugoslavenskog društva zasnivala se na potiskivanju prethodnog naslijeđa i njegovih vrijednosti. Nove vlasti u potrebi stvaranja sopstvene tradicije usvajaju i grade socijalističke vrijednosti. U konstrukciji kolektivnog sjećanja važnu ulogu odigralo je obilježavanje značajnih događaja, datuma ili ličnosti iz prošlosti Drugog svjetskog rata, koji je predstavljao nultu tačku stvaranja Druge Jugoslavije. Obilježavanje godišnjica odabranih datuma zajedno sa praznicima bili su prilika da savremeni politički akteri promoviraju službeni narativ o prošlosti, a ustanovljeni kalendar praznika značio je mogućnost "integracije preko datuma"¹ novouspostavljene zajednice jugoslavenskih naroda.

---

¹ Kuljić T. 2005. 30-34.

Dvadesetpetog novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu održano je Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a), i taj datum je u kolektivnoj kulturi sjećanja socijalističke Bosne i Hercegovine predstavljao važan događaj, prigodno obilježavan i prije nego što je 1969. godine postao državnim praznikom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SR BiH).² U podsjećanju na ovaj datum, bosanskohercegovačka politička elita zajedno sa boračkim udruženjem, SUBNOR-om, podcrtavala je značaj ne samo dokumenata donesenih na ovom zasjedanju, nego i sam čin stvaranja predstavničkog tijela u ratu u kome su participirali svi bosanskohercegovački narodi, naravno ne zaboravljajući pri tome naglasiti ulogu komunista i Josipa Broza Tita. Dvadesetpeti novembar bio je najprije prezentiran kao dan na kome su donesene presudne odluke za izgradnju nove “narodne vlasti”, pri čemu je temelj nove državne zajednice trebalo predstavljati bratstvo i jedinstvo svih jugoslavenskih naroda.

Pored Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, u memorijalnoj kulturi bilo je njegovano sjećanje i na Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, održano u Sanskom Mostu 1944. godine³ i Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a održano u oslobođenom Sarajevu 1945. godine nakon kojeg je formirana prva Narodna vlada Bosne i Hercegovine.⁴ Ipak razvojem politike sjećanja u Bosni i Hercegovini 25. novembar se izdvojio kao jedan od najvažnijih datuma iz vremena Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a), procesa formiranja nove Jugoslavije i mjesta Bosne i Hercegovine u njoj. Vrijeme nastanka krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća, usvajanjem Ukaza o proglašenju dvadesetpetog novembra državnim praznikom SR BiH, koincidira sa pojačanom afirmacijom republičkog identiteta koji se odrazio i na organiziranijem pristupu oblikovanja memorijalne kulture – osmišljenijim sadržajima ceremonija sjećanja, proslavama praznika, izgradnji spomeničkih kompleksa, njegovanju tzv. revolucionarnih tradicija i slično. Na jugoslavenskom nivou obilježavanje važnih datuma iz NOR-a i slavljenje najznačajnijih praznika bilo je regulirano saveznim zakonom, usta-

² Zakon o proglašenju dvadesetpetog novembra državnim praznikom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list SR BiH br.5,11. 2. 1969.*

³ Jedan od najvažnijih dokumenata donesenih na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a bila je *Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine.*

⁴ Zgrada u Sarajevu u kojoj je održano Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a označena je spomen-pločom 1985. godine na kojoj stoji kratka informacija o održavanju zasjedanja.

novljenim kao svojevrsni “revolucionarni kalendar praznika koji je činio ritmove prošlosti u okviru jednog godišnjeg ciklusa”,⁵ te bio temeljem jedinstvene politike sjećanja jugoslavenskog društva.

U Bosni i Hercegovini 25. novembar obilježavao se prazničnim manifestacijama: svečanim sjednicama, prijemima, vrlo često otkrivanjem novih spomenika posvećenih antifašizmu i Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB-i). Sarajevo je tako u okviru proslava ovog datuma 1981. godine dobilo na Vraca-ma najveći antifašistički memorijalni kompleks posvećen Drugom svjetskom ratu. Otvaranje nekog važnog objekta, puštanje u rad fabrike, stavljanje u funkciju novih komunikacija, puteva, željeznica i slično bilo je prilika za predstavljanje ostvarenog progressa na najznačajniji republički praznik. U okviru obilježavanja, naročito okruglih godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, navodili su se rezultati iz oblasti rasta privrede i industrije, uspjesi u oblasti školstva, zdravstva i socijalne zaštite. Sumirali su se uspjesi, a radni ljudi su se poticali na “nova pregnuća i nove napore u borbi za dalji razvitak i procvat naše SR BiH”.⁶ Ceremonije proslava i radne pobjede imale su ideološki okvir u kome se isticao posebni, razvojni put jugoslavenske revolucije i socijalističkog društva predvođenog Komunističkom partijom. Dnevne novine donosile su sadržaje koji su se odnosili na ratne događaje, evocirala su se sjećanja na mrkonjičke novembarske dane iz 1943. godine, donosila svjedočanstva vijećnika o pripremama zasjedanja ZAVNOBiH-a.⁷ Tokom proslava ZAVNOBiH-a stvarana je svečarska atmosfera. Njoj je doprinosilo i dodjeljivanje najvećeg republičkog priznanja – Nagrade ZAVNOBiH. Ustanovljena sedamdesetih godina dodjeljivana je značajnim ličnostima, umjetnicima ili javnim i političkim radnicima Bosne i Hercegovine.⁸ U organizaciji Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine u čast dana ZAVNOBiH-a od 1947. godine,

⁵ Auguštin Rihtman D.1990. 21-32.

⁶ “Od zaostale Bosne i Hercegovie stvorili smo socijalističku Republiku koja se izgrađuje na temeljima bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda”, govor Đure Pucara Starog na svečanoj zajedničkoj sjednici Glavnog odbora SSRN BiH povodom dvadeset godina od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. 11. 1963.

⁷ Vidi: *Oslobođenje*, 25., 26. i 27. 11. 1963.

⁸ Derviš Sušić, Ahmed Hromadžić, Midhat Begić, Ismet Mujezinović, Izet Sarajlić, Dara Sekulić, Mersad Berber samo se neki od pojedinaca koji su dobili Nagradu ZAVNOBiH.

kontinuirano do danas, predstavlja se izložba članova ovog udruženja.⁹ S druge strane, u Mrkonjić Gradu, mjestu održavanja zasjedanja, bio je organiziran pohod putevima kojima su prošli vijećnici ZAVNOBiH-a, a sve u cilju podsjećanja i identificiranja s učesnicima zasjedanja 1943. godine. Također, bilo je obavezno održavanje narodnog zbora na kojem se okupljalo građanstvo i na kojem su govore držali najviši republički politički predstavnici. Svaki govor se obično završavao pozivom na očuvanje bratstva i jedinstva.¹⁰

Živu aktivnost u kreiranju kolektivne kulture sjećanja i službenog stava o prošlosti Drugog svjetskog rata provodili su i Muzeji revolucije, otvarani širom jugoslavenskih prostora. Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, današnji Historijski muzej Bosne i Hercegovine, formiran je 1945. godine¹¹ i bio je nezaobilazna institucija koja je svojim izložbama prezentirala širem građanstvu, naročito mladima, birane događaje i datume iz NOR-a, historije radničkog pokreta i Komunističke partije. Politika i ideologija KPJ bila je odlučujuća u samoj koncepciji Muzeja revolucije, pa je partijska bosanskohercegovačka politička elita umnogome koristila potencijale ovog muzeja u izgradnji socijalističke memorije. Prekretnica u radu Muzeja revolucije nastupila je prvo izgradnjom nove, reprezentativne zgrade 1963. godine koja je svojim savremenim arhitektonskim izrazom trebala simbolizirati borbenu prošlost, ali i napredak ostvaren u revoluciji i socijalizmu,¹² a potom otvaranjem stalne mu-

⁹ Vidi: www.ulubih.ba

¹⁰ "Bratstvo i jedinstvo – osnova svih naših akcija, Proslava 23-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a". *Oslobođenje*, Sarajevo, 26. 11. 1966.

¹¹ Tokom svoga postojanja ovaj muzej nekoliko puta mjenjao je ime: prvo je bio Muzej narodnog oslobođenja, zatim Muzej narodne revolucije (1950-1966), potom Muzej revolucije Bosne i Hercegovine (1967-1993.), da bi od 1993. godine ponovno promjenio naziv u Historijski muzej BiH, čime je proširio i svoje tematsko djelovanje.

¹² Zgradu Muzeja revolucije BiH projektirali su arhitekti Šmidhen i Magaš. Za nju su 1964/65. dobili nagradu "Viktor Kovačić", iz oblasti arhitekture. U obrazloženju nagrade stoji: "Muzej revolucije sam po sebi, kao kulturna institucija, neobično je suptilan i kompleksan zahvat u bližu borbenu povijest ovog nemirnog kraja, ali to je ujedno i neminovno, pokušaj zahvata u cjelinu svih svijetlih, ljudskih, revolucionarnih pokretanja i borbi na tlu BiH. Na jednom i u jednom određenom, omeđenom prostornom fenomenu trebalo je omogućiti sažimanje u niz različitih fokusa i sagledavanja s raznih aspekata bogatog tkiva revolucionarnih pojava ovog kraja". Nagrada "Viktor Kovačić", *Čovjek i prostor*, br. 154-155, Zagreb, 1966. Zgrada Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine (Muzeja revolucije BiH) proglašena je nacionalnim spomenikom 2013. godine od strane Komisije/Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

zejske izložbe, upriličene upravo na dan 25. novembra 1966. godine. Činu svečanog otvorenja prisustvovali su tadašnji visoki partijski i državni službenici Bosne i Hercegovine ističući značaj ove kulturne institucije koja se otvorila u okviru obilježavanja dvadesetpetogodišnjice zasjedanja ZAVNOBiH-a i koja je kroz svoju stalnu izložbenu postavku odgovorila zadatku prezentiranja “vijeka revolucionarnih stremljenja”¹³ na bosanskohercegovačkim prostorima. Vijek revolucionarnih kretanja značio je utiskivanje ideologije u prošlost, kreiranje tradicije o revolucionarnom duhu jugoslavenskih naroda koji su i prije Drugog svjetskog rata i socijalističke revolucije, u bunama, ustancima iskazivali svoj borbeni i revolucionarni karakter. Otvaranje stalne postavke Muzeja revolucije osim što je bilo organizovano na dan ZAVNOBiH-a, upriličeno je u okviru proslava dvadesetpet godina od početka ustanka, još jednog važnog datuma iz memorijalne kulture socijalističke Jugoslavije. Ustaljena praksa da se ceremonija obilježavanja jednog događaja često vezuje i za druge važne godišnjice iz Drugog svjetskog rata bila je ostvarena i u ovom slučaju.

Najveći dio stalne muzejske postavke Muzeja revolucije BiH odnosio se na narodnooslobodilački rat, pa su i zasjedanja ZAVNOBiH-a, zauzimala reprezentativna mjesta. Ovaj muzej organizirao je povremene izložbe na temu “Svjedočanstva o ZAVNOBiH-u”, naročito upriličena u vrijeme obilježavanja “okruglih godišnjica” ovog događaja.¹⁴ Muzej revolucije Bosne i Hercegovine predstavljao je svojevrsnu “krovnu muzejsku instituciju” za ostale memorijalne muzeje posvećene temama narodnooslobodilačke borbe, pa je tako ovaj muzej postavio stalnu izložbu u Muzeju Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu. Iako je odlukom Izvršnog vijeća još 1953. godine objekat u kojem je održano zasjedanje bio pretvoren u Muzej ZAVNOBiH-a i to u okviru proslave desetogodišnjice ovog događaja, stalna izložbena postavka otvorena je 1968., a potom dopunjena, također uz pomoć Muzeja revolucije BiH 1973. godine.¹⁵ Tokom svoga postojanja Muzej ZAVNOBiH-a imao je pe-

¹³ “Vijek revolucionarnih stremljenja – svečano otvoren Muzej revolucije u Sarajevu”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 26. 11. 1966.

¹⁴ Katalog *Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Šezdeset i pet godina Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine*. 2010.

¹⁵ Odluka Nacionalne komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Muzeja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a sa stalnom izložbenom postavkom za nacionalni spomenik. www.kons.gov.ba, pristup 7. 12. 2013.

dagošku ulogu i bio je nezaobilazno mjesto za posjete bosanskohercegovačkih đaka različitih uzrasta, čime je aktivno doprinosaio odgoju mladih u duhu tada poželjnih socijalističkih vrijednosti. Muzej Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, zajedno sa nekadašnjom stalnom izložbenom postavkom, zbog svoje historijske i simboličke vrijednosti, proglašen je 2002. godine, od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, dok je nešto kasnije, 2012. godine, isti takav status dobila i zgrada u Sanskom Mostu u kojoj je održano Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a.¹⁶

Nekada sveprisutna socijalistička kultura sjećanja ostavila je duboke tragove u individualnom sjećanju stanovnika, savremenika socijalističke Jugoslavije. Tome su pridonijeli i praznični datumi kakav je u Bosni i Hercegovini bio 25. novembar. Ovaj datum dolazio je neposredno prije proslava najznačajnijeg saveznog praznika 29. novembra¹⁷, pa je tako kraj novembra u Bosni i Hercegovini značio ulazak u slavljeničke i praznične dane koji su služili afirmaciji zajedničkog jugoslavenskog duha. Takva atmosfera ostavljala je trag i u svakodnevnom životu. Za “obične građane” ti dani značili su neradne dane i bili su dobra prilika za organizaciju pravog malog odmora.¹⁸

ZAVNOBiH u kulturi sjećanja od devedestih godina 20. stoljeća do danas

Društveno-politička previranja devedesetih godina u Jugoslaviji donijela su značajne promjene u memorijalnoj kulturi. Pripreme za prve višestranačke izbore protekle su u znaku jačanja nacionalističkog i antikomunističkog diskursa. Odmak od socijalizma, formiranje višestranačkog sistema značilo je kraj za nekada dominantnu socijalističku kulturu sjećanja. U Bosni i Hercegovini, uz Socijaldemokratsku partiju koja je baštinila tradiciju nekadašnjeg Saveza komunista BiH, pojedine novonastale političke partije, uzimale su bi-

¹⁶ Objavljeno u: *Službenom glasniku BiH* 6/03 i *Službenom glasniku BiH* 51/12.

¹⁷ Na ovaj datum prvačići širom jugoslavenskih prostora svečano su primani u Savez pionira, dobijali su plave kape i crvene marame te polagali pionirsku zakletvu.

¹⁸ Svoje podsjećanje o nekadašnjim novembarskim praznicima u BiH ostavio je novinar Hamza Bakšić u tekstu pod nazivom *Bosna u vremenu*, objavljenom za vrijeme opsade Sarajeva u *Oslobođenju* 25. 11. 1993. godine: “Gledam kalendar, ove godine bi se sjajno sastavljali nekadašnji praznici 25. i 29. novembar. Kolone automobila bi već danas kretale prema moru, vraćale bi se negdje početkom naredne sedmice, ukoliko neko već unaprijed nije ugradio tričetiri dana godišnjeg i sve sastavio sa onim tamo vikendom.”

rane sadržaje iz socijalističke kolektivne memorije, oblikovale ih i prilagodile njihovo značenje novim kontekstima. U vezi s tim, jedna od novoformiranih nacionalnih stranaka u BiH, Stranka demokratske akcije, u svrhu podupiranja državnog legitimiteta, u trenucima suočavanja s osporavanjem postojanja Bosne i Hercegovine, iz “prethodne memorije” preuzima i podupire obilježavanje datuma Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a.¹⁹

U godinama tragičnih ratnih devedesetih godina, dan ZAVNOBiH-a je obilježavan u opkoljenom Sarajevu s namjerom da se odbace nastojanja koja su osporavala Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu državu. Svečane akademije povodom Dana ZAVNOBiH-a održavale su se u Domu Armije Republike BiH. Iz Predsjedništva Bosne i Hercegovine, kao i iz sjedišta političkih partija slane su čestitke građanima povodom ovog datuma.²⁰ Ostalo je zabilježeno da je prvo javno predstavljanje himne Republike BiH bilo izvedeno u okviru proslave ZAVNOBiH-a 1995. godine.²¹ Himna, važan simbolički atribut svake države, pod nazivom *Jedna si jedina* tom prilikom odsvirana je u Domu Armije.²²

U Sarajevu je također ratne 1993. godine bila obilježena okrugla, pedesetogodišnjica održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Bila je upriličena svečana akademija najviših predstavnika vlasti. Na njoj su učestvovali predstavnici Armije Republike BiH, Akademije nauka i umjetnosti BiH, nacionalnih, humanitarnih društava i vjerski velikodostojnici. Sa govornice ovog skupa povodom obilježavanja godišnjice ZAVNOBiH-a, predsjednik Skupštine R BiH Miro Lazović odaslao je poruke o ponovnoj potrebi, unutar zemlje, okupljanja svih bosanskohercegovačkih građana, bez obzira na nacionalnost, kao nekada antifašista tokom 1941-1945, u svrhu očuvanja, reintegriranja, izgradnje demokratske i cjelovite Bosne i Hercegovine.²³ Ovaj patriotski poziv zasnovan na zavnobihovskoj tradiciji nije urodio plodom. Bosna i Hercego-

¹⁹ Veladžić S. 2011. 299-312.

²⁰ “Čestitka za Dan državnosti – SDA uputila svim građanima Bosne i Hercegovine”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 24. 11. 1995.

²¹ “Bosna je ideja, društvo i država”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 26. 11. 1995.

²² Ova himna čiji autor je bio Dino Dervišhalidović (Dino Merlin) važila je samo nekoliko godina, do vremena kada je visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu donio Zakon o himni BiH 1999. godine koji je značio usvajanje nove himne bez teksta pod nazivom *Intermezzo*. www.mvp.gov.ba, pristup 28.11.2013.

²³ “Istorijska veličina izbora”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 25. 11. 1993.

na je još pune dvije godine stradavala u ratu, a potom je potpisan Daytonski mirovni sporazum. Bosna i Hercegovina postaje složena država i izuzetno podijeljeno društvo u kojem nema konsenzusa oko 25. novembra, niti bilo kojeg drugog datuma iz prošlosti Bosne i Hercegovine koji bi mogao predstavljati zajednički Dan državnosti.

Nakon uspostave mira, sadržaji sjećanja postaju ispunjeni najsvježijim sukobom, etnocentrizam postaje glavno obilježje nove kolektivne memorije, a redefinira se i odnos prema memoriji Drugog svjetskog rata. U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena politika sjećanja, a nakon 1995. godine 25. novembar, sada kao Dan državnosti,²⁴ našao je svoje mjesto u novom kalendaru praznika samo jednog dijela zemlje, Federaciji BiH. U argumentima onih koji su “za” 25. novembar stoji da se u dokumentima donesenim na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a jasno prepoznaje državno-pravni kontinuitet Bosne i Hercegovine. Ipak, ovaj datum proslavlja se samo u Federaciji i to ne jednakim intenzitetom. Na prostoru Federacije, naročito onim dijelovima gdje Bošnjaci čine većinu održavaju se bogatiji prigodni programi obilježavanja Dana državnosti. Mladi se animiraju, posebno u školama, organiziraju se posjete spomenicima i to ne samo onima posvećenim NOB-i nego i spomenicima iz perioda 1992-1995. godine, čime se u novu kulturu sjećanja ugrađuje ideja o kontinuitetu borbe protiv fašizma. Održavaju se nagradni literarni i likovni konkurs za đake osnovnih i srednjih škola sa prostora Federacije. Na temu *Moja domovina BiH*, najbolji radovi dobijaju nagrade koje se dodjeljuju na svečanoj akademiji povodom Dana državnosti.

Na državnom nivou ne postoji zakon koji regulira pitanje praznika, pa tako pored toga što je 25. novembar nosio “potencijal zajedništva”, koji je mogao postati osnova za jedinstven praznik za cijelu zemlju, međutim, on to nije u sadašnjoj Bosni i Hercegovini. Povodom Dana državnosti samo dva člana Predsjedništva BiH održavaju svečani prijem, dok iz kabineta predsjednika Republike Srpske protestuju zbog toga, i šalju pisma ambasadorima stranih zemalja u Bosni i Hercegovini u kojima osporavaju proslave ovog datuma.²⁵ Polemike i razmimoilaženja oko značaja i proslave 25. novembra treba posmatrati u kontekstu sveukupnih polariziranih političkih odnosa u bosanskohercegovačkom javnom

²⁴ *Službeni list RBiH* 9/95.

²⁵ Dodik uputio pismo stranim ambasadorima: “25. novembar nije Dan državnosti BiH”. <http://www.24sata.info>, pristup 29.11.2013.

prostoru. Oko zavnobihovske memorijalne kulture ne može se složiti i nekada jedinstvena i autoritativna u njegovanju tradicija NOR-a, organizacija boraca iz Drugog svjetskog rata. Danas se iz dva SUBNOR-a, Republike Srpske i Federacije BiH čuju disonantni tonovi o ZAVNOBiH-u kao Danu državnosti Bosne i Hercegovine. Potvrda toga bila je proslava šezdesetšest godina ZAVNOBiH-a. Naime, po dogovoru dvije boračke organizacije iz dva entiteta i usaglašenom scenariju proslave u Mrkonjić Gradu, pozdravni govor trebao je održati i Hakija Ibrahimović, član Upravnog odbora SUBNOR-a BiH, ali nije. Po izjavama članova SUBNOR-a iz Federacije da se naslutiti da je razlog za to bio njihov poziv da 25. novembar bude praznik za cijelu državu.²⁶

Današnje ceremonije proslava 25. novembra potenciraju da kontinuitet bosanskohercegovačke državnosti proizilazi iz antifašističke borbe. Ipak, obilježavanje ovog praznika prati novi narativ i nova simbolika. Jednako kao i u proslavama 1. marta Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovini,²⁷ važnog datuma iz novoustanovljenog kalendara praznika Federacije BiH. Pomenuti praznici su danas nezamislivi bez simbola Ljiljana ranije nepoznatog u kolektivnoj kulturi sjećanja. Od devedesetih godina kada ulazi u upotrebu, ljiljan je do sada postao simbol s kojim se posebno identificiraju Bošnjaci.²⁸ U sadašnjim proslavama Dana državnosti pored zvanične zastave Bosne i Hercegovine često se može vidjeti i zastava samostalne Republike Bosne i Hercegovine na kojoj se nalaze Ljiljani. S tim u vezi “ažuriranje” obilježavanja i proslava 25. novembra sa novim simbolima ostvareno je i na spomen-ploči postavljenoj na mjestu gdje se nekada nalazila zgrada Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu. Naime, nakon devastacije zgrade tokom ratnih godina, opštinski organi su odlučili potpuno srušiti uništenu zgradu, ali su 1998. godine postavili spomen-ploču na kojoj se nalazi simbol Ljiljana.²⁹

Od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a pa do danas proteklo je burnih sedamdeset godina tokom kojih su trajala i razvijala se dva politička sistema bo-

²⁶ “Ovo ne može biti praznik samo za polovinu države!” *Glas antifašista*, br. 50, Sarajevo, 2009. 14.

²⁷ Praznik ustanovljen u spomen na Referendum o samostalnoj i nezavisnoj Bosni i Hercegovini (održan 29.2. i 1. 3. 1992.)

²⁸ Hašimbegović E. (rukopis u štampi)

²⁹ Na spomen ploči stoji: “Na ovom mjestu u Zgradi Sokolskog doma u vremenu od 30. 6. do 2. 7. 1944. godine održano je II zasjedanje ZAVNOBiH-a na kojem su udareni temelji državnosti države Bosne i Hercegovine”.

sanskohercegovačkog društva, ali u kojima je na različite načine ZAVNOBiH bio i jeste prisutan u memorijalnoj kulturi. U vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije dokumenti ZAVNOBiH-a bili su posebno važni za prepoznavanje Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice. Obilježavanje i proslavljanje 25. novembra kao praznika tog vremena treba posmatrati u kontekstu Jugoslavije, njenog ideološkog okvira i postojanja jedinstvene politike sjećanja.

Šta je danas u Bosni i Hercegovini ostalo od zavnobihovske memorijalne kulture koja je promovirala zajedništvo i ravnopravnost bosanskohercegovačkih naroda? Proslave dana ZAVNOBIH-a nakon devedesetih godina u Bosni i Hercegovini odvijaju se u uvjetima dubokih promjena i sveopće, političke i nacionalne podjeljenosti društva. U Federaciji BiH, 25. novembar, naročito među Bošnjacima, prisutan je u novonastaloj kulturi sjećanja, u kojoj se podvlači narativ o ZAVNOBIH-u kao događaju oživljavanja bosanskohercegovačke državnosti, dok se u Republici Srpskoj ovaj datum ignorira, a naspram njega favoriziraju se neki sasvim drugi događaji.

PRILOG: Fotografije

Slika 1. Proslava u Sarajevu, april 1945.

Slika 2. Spomen ploča u Sanskom Mostu postavljena 1998.

Slika 3. Nove proslave - grupa građana na putu za Mrkonjić grad

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Objavljeni izvori

- *Službeni list SR BiH*, Sarajevo, 1969.
- *Službeni list RBiH*, Sarajevo, 1995.
- *Službeni glasnik BiH*, Sarajevo, 2003. i 2012.

b) Štampa

- *Čovjek i prostor – stručni časopis Udruženja hrvatskih arhitekata*, Zagreb, 1966.
- *Glas antifašista*, Sarajevo, 2009.
- *Oslobođenje*, Sarajevo: 1963, 1966, 1993. i 1995.

c) Internet

- www.ulubih.ba
- www.kons.gov.ba
- www.mvp.gov.ba
- <http://www.24sata.info>

LITERATURA

- Hašimbegović E. *From (Pure) Christian to (Exclusively) Muslim Symbol or How the Golden Lily got Green The Lily in Bosnia and Herzegovina*. (rukopis u pripremi za štampu).
- Katalog *Historijski muzej Bosne i Hercegovine. Šezdeset i pet godina Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine 2010*. Sarajevo: Historijski muzej Bosne i Hercegovine.
- Kuljić T. 2005. *Integracija preko datuma*. Beograd: Helsinška povelja.
- Rihtman Auguštin D. 1990. "Metamorfoza socijalističkih praznika". u: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 27., No. 1. Zagreb: Institut za filozofiju i folkloristiku.
- Veladžić S. 2011. "Kretanje ka nultoj tački – politički narativ SDA 1990-1992. kao temelj kulture sjećanja Bošnjaka". *Zbornik radova: Kultura sjećanja:1991. povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.

Summary

ZAVNOBiH IN THE CULTURE OF REMEMBRANCE

After 1945 the newly established government in Yugoslavia created its own tradition and built its socialist values. The marking of important events, dates or personalities from the Second World War, which represented the initial point for the construction of the Second Yugoslavia, played an important role in the construction of collective memory. The 25th of November 1943 was the day when the First Session of ZAVNO-

BiH was held in Mrkonjić Grad and which represented an important event in the collective culture of remembrance of the Socialist Bosnia and Herzegovina, which was appropriately marked even before it became a state holiday in 1969. This date was marked by various manifestations, solemn sessions, audiences, opening of new statues dedicated to anti-fascism and the liberation struggle or by opening of new important buildings, factories, roads, etc.

From the 1990-ies, in the changed political discourse the contents of collective remembrance became very complex. They are reflected in the confronting opinions, new views and interpretations of ZAVNOBiH. Bosnia and Herzegovina is today a complex state with a divided society which cannot reach a consensus over the 25th of November, or any other date from history which could represent a common day of statehood.

Key words: ZAVNOBiH, Bosnia and Herzegovina, culture of remembrance, Day of statehood, celebrations and marking of anniversaries, 25th of November